

Prof. dr hab. Krzysztof Janikowski

Recenzja rozprawy doktorskiej mgra Błażeja Garczyńskiego **Kognitive Analyse von Verbalpartikeln AF, TIL, OP und NED in dänischen Phrasalverben**, str. 245.

Celem recenzowanej tutaj rozprawy doktorskiej jest pokazanie, w jaki sposób aparat pojęciowy, wypracowany w ramach językoznawstwa kognitywnego, może okazać się pożyteczny do opisu wybranego zagadnienia z semantyki leksykalnej współczesnego języka duńskiego. Przedmiotem analizy są cztery duńskie partykuły czasownikowe *af, til, op* oraz *ned* występujące w czasownikach frazowych. Zaproponowany w pracy termin *Phrasalverben* odpowiada w gramatykach języka duńskiego zazwyczaj terminowi *czasowniki luźno złożone (løst sammensatte verber)*. Z kolei druga część czasownika złożonego - będąca przedmiotem analizy w niniejszej rozprawie - często określana mianem przyimka i przysłówka - nazywana jest w pracy terminami *Verbalpartikel/Postverb*. Jest to uzasadnione, jeżeli uwzględni się fakt, iż elementy te jako partykuły różnią się od właściwych przyimków i przysłówek pod względem prozodycznym, semantycznym oraz syntaktycznym.

W ramach analizy zostały przeprowadzone trzy kroki. W pierwszym podejściu zebrany został korpus na podstawie elektronicznego słownika *Den Danske Ordbog* i zbioru *Korpus DK*. Następnie korpus, obejmujący 895 jednostek, poddano analizie za pomocą pojęć *trajektor, landmark, region proksymalny* i *dystalny*. Konfiguracje i zmiany trajektora stanowią materiał przy tworzeniu schematów wyobraźniowych przedstawianych graficznie za pomocą diagramów. Celem przedsięwzięcia jest utworzenie modeli kategorii radialnych, w których centralną pozycję zajmuje prototyp, rozumiany jako najprostsze i najbardziej podstawowe znaczenie partykuły, wokół którego umiejscowione są pozostałe znaczenia.

Praca składa się z 7 rozdziałów, w których zostały omówione kolejno następujące zagadnienia: 1) przedmiot, budowa i metoda pracy, 2) główne założenia językoznawstwa kognitywnego, 3) czasownik w ujęciu klasycznym i kognitywnym, 4) duńskie czasowniki partykułowe, a w szczególności czasowniki frazowe, 5) czasowniki w ujęciu kognitywnym, 6) analiza korpusu językowego, 7) uwagi końcowe i wnioski.

Autor stara się ulokować propozycje językoznawstwa kognitywnego na szerszym tle historycznym, wskazując na Lakoffa i innych autorów z kręgu kognitywnego, kładących nacisk na wyobrażenia jako źródło generowania nowych znaczeń. Pod tym względem są oni kontynuatorami Chomsky'ego, który kwestię twórczego aspektu użycia języka umieścił w centrum swojej teorii. Brak jest natomiast w teksie rozprawy jakichkolwiek odniesień do europejskiego strukturalizmu w jego wariacie semantyki strukturalnej (E. Coseriu, G. Kleiber).

Lingwistyka kognitywna, jako szerokie pole badawcze, współpracuje z innymi dyscyplinami: psychologią, filozofią, antropologią. Centralnym problemem jest zagadnienie kategoryzacji i związane z nim pojęcie prototypu, które w ujęciu klasycznym WKW wykazuje minusy i ograniczenia. Semantyka prototypu rzeczywiście ma o wiele większą moc niż ujęcie

klasyczne i nie tylko wydaje się, że potrafi ogarnąć całość semantyki leksykalnej, ale wydaje się odpowiednia dla wyjaśnienia każdego zjawiska związanego z kategoryzacją. Ze względu na skrótowy charakter drugiego rozdziału zabrakło w nim podsumowania, które według mnie powinno podkreślać następujące cechy tej nowej koncepcji kategoryzacji:

1. Kategoria ma wewnętrzną strukturę prototypową;
2. Granice kategorii czy pojęć są rozmyte;
3. Elementy danej kategorii łączy podobieństwo rodzinne, dlatego też elementy te nie mają właściwości wspólnych im wszystkim;
4. Przynależność do danej kategorii następuje na podstawie stopnia podobieństwa do prototypu;
5. Przynależność do kategorii nie dokonuje się w sposób analityczny, ale w sposób całościowy (teoria „gestaltów”);

Nie wszystkie zagadnienia poruszane w kolejnym rozdziale mają bezpośredni związek z problematyką pracy, np. pojęcie walencji. Istotne dla koncepcji pracy są natomiast terminy *profil*, *baza*, *domena*, *trajektor*, *landmark*. Pojęcia te potrzebne są aby wskazać, iż poznawanie świata dokonuje się przez wyróżnianie pewnych elementów w obrębie bazy, tzn. pewnego pola doświadczeniowego, uznanie jednych elementów za ważniejsze, a usunięcie w cień innych elementów. Para pojęciowa trajektor (punkt wyjścia, obiekt w ruchu) – landmark (punkt odniesienia, punkt orientacyjny, względem którego porusza się, jest konceptualizowany obiekt) modeluje przede wszystkim sytuację dynamiczną, która polega na zmianie położenia obiektów względem punktów stałych. Istota tych odróżnień wynika z obserwacji procesów poznawczych człowieka. Człowiek, ujmując poznawczo jakiś fragment rzeczywistości, nie wydobywa elementów izolowanych, ale kształtuje całą bazę doświadczeniową, *wyróżniając, profilując* pewne elementy, a inne umieszczając w tle. Myślenie ma charakter holistyczny, myśli się całymi dziedzinami, a nie wycinkami. Znajduje to odbicie w wiedzy człowieka o semantyce. Wyrazy nie funkcjonują w izolacji; użycie każdego wyrazu przywołuje całą domenę pojęciową, której wyraz dotyczy. Na ten relacyjny aspekt znaczeń wyrazów **wskazywała już semantyka strukturalna**. Pogląd, że znaczenie wyrazu zależy od jego relacji z innymi wyrazami stanowi ważny punkt: odnajdziemy go zarówno w teorii semantyki strukturalnej, jak i w teorii prototypu.

Ważnym zagadnieniem dla tematu pracy jest kwestia semantycznej klasyfikacji leksemów czasownikowych. Semantyka ma bowiem istotne znaczenie dla gramatycznej charakterystyki czasownika. Czasowniki oznaczają sytuacje dziejące się, przebiegające w czasie. (W ujęciu kognitywnym Langacker definiuje czasowniki jako jednostki językowe, które profilują „relację temporalną”, podczas gdy przymiotniki, przysłówki i przyimki profilują „relację atemporalną”). Ze względu na charakter sytuacji, o jakiej mówi czasownik, można wyodrębnić szereg grup znaczeniowych czasowników charakteryzujących się różnym przebiegiem sytuacji w czasie. Zaliczenie jednak - w pracy na str. 33 - czasowników czynnościowych *Aktivitätsverben* do grupy czasowników telicznych jest błędne. Czasowniki czynnościowe oznaczają nieteliczne akcje zamierzone, odbywające się pod kontrolą (z udziałem woli) subiekta. Słuszne natomiast

jest stwierdzenie, iż tematy czasownikowe w języku duńskim z reguły nie komunikują teliczności. Teliczność może zostać zakomunikowana w zdaniu przez różne konstrukcje.

Rozdział czwarty poświęcony jest duńskim czasownikom partykułowym. Podstawowym problemem w tej części pracy jest klasyfikacja grup wyrazowych czasownik + przyimek/przysłówek, jak ona się prezentuje w literaturze przedmiotu oraz omówienie właściwości czasowników frazowych pod względem semantyczno-leksykalnym oraz prozodycznym. Brakuje jednakże w tym rozdziale podkreślenia, iż język duński dysponuje możliwością komunikowania teliczności za pomocą profilowania zmiany relacji przestrzennej między obiektem czynności a lokalizatorem w wypadku przysłówków miejsca (*retningsadverbier*), *ned/nedad/nede*, *op/opad/oppe*, *ud/udad/ude*, *han hængte fuglekassen oppe på væggen* (znaczenie statyczne) *han hængte fuglekassen op på væggen* (znaczenie dynamiczne). Różnica ta komunikowana jest w języku niemieckim za pomocą odmiennej rekcji przyimka: *Er hängte den Käfig an die Wand* /*Der Käfig hängt an der Wand*. Ta istotna różnica nie jest wspomniana w podrozdziale na str. 68-71.

Rozdział piąty stanowi kontynuację rozważań - zapoczątkowanych w rozdziale drugim - związanych ze specyfiką kognitywnego podejścia do zagadnień kategoryzacji i statusu prototypu. Sposób opisu tych zagadnień pokazuje jednakże, iż Autor nie zawsze jest świadom ewolucji pojęcia prototypu. Poprzez zastosowanie pojęcia podobieństwa rodzinnego powstaje wersja rozszerzona, która skłania do mówienia raczej o stopniach prototypowości niż o prototypie. Pojęcie prototypu jako najlepszego egzemplarza kategorii traci status bytu, na którym opiera się struktura kategoryzacji, jaki mu przypisywała poprzednia standardowa wersja. Kategorie nie będą już pojmowane jako zbudowane w oparciu o prototyp, a byty nie są kategoryzowane na podstawie dopasowywania do prototypu. Kategoryzacja nie powstaje już dzięki relacji z prototypowym bytem, reprezentującym kategorię. Kategoryzacja ma miejsce dzięki związkowi asocjacyjnemu między różnymi okazami, a nie dzięki relacji tych wszystkich różnych okazów do prototypu (por. system AB, BC, CD, DE, gdzie A nie ma nic wspólnego z E). Inaczej mówiąc, kategoria nie odpowiada już jednemu typowi desygnatów. Zastosowanie do teorii prototypu pojęcia podobieństwa rodzinnego otwiera drogę do teorii wieloznaczności. Dzięki podobieństwu rodzinnemu teoria prototypu staje się wersją rozszerzoną, której udaje się objąć wszystkie zjawiska kategoryzacji polisemicznej. Są to zjawiska, w których znaczenia wykazują pewne wzajemne powiązania, to znaczy musi istnieć przynajmniej łańcuch znaczeniowy.

W ramach wersji rozszerzonej postuluje się istnienie **wyidealizowanych modeli poznawczych**, które leżą u samych źródeł powstawania kategorii i efektów prototypowych. Wersja rozszerzona staje się teorią semantycznej organizacji leksemów, polisemicznych. Nie pokazuje ona, w jaki sposób może być zorganizowana dana kategoria czy dane pojęcie, ale jak **ten sam termin** może odsyłać do różnych kategorii bez konieczności postulowania jednej wspólnej kategorii. Analizując wyrazy polisemiczne, wersja rozszerzona przestaje być teorią kategoryzacji i staje się teorią

semantyki leksykalnej, która opisuje relacje między różnymi znaczeniami, a zatem między różnymi kategoriami tego samego wyrazu.

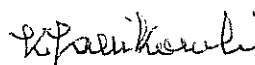
Autor nawiązuje również do koncepcji Langackera **rozszerzenia na podstawie prototypu** jako zasady kształtującej strukturę kategorii. Langacker uważa, że rozszerzenie na podstawie prototypu współlistnieje - z drugą zasadą dotyczącą struktury kategorialnej - z **uszczegółowieniem schematu**. (*elaboration site*). W procesie tworzenia złożonych struktur językowych trajektor i landmark stanowią miejsca uszczegółowienia relacji na poszczególnych poziomach integracji. Istotą połączeń wyrażen językowych w większe całości, a duńskie czasowniki frazowe są takimi całościami, jest możliwość ustalenia relacji odpowiedniości między profilami elementów struktur składowych, poprzez które następuje połączenie. Złożona struktura językowa powstaje w wyniku nałożenia się na siebie profili struktur składowych. Proces nakładania się struktur składowych funkcjonuje na bazie **relacji schematyczności**. Duńskie partykuły *af*, *til*, *op*, *ned*, będące składnikami czasowników frazowych, jako przysłówki i przyimki oznaczają relacje atemporalne, których trajektor jest określony jako jednostka konceptualna o profilu procesu, tzn. relacji czasowej. Oznacza to, że miejscem uszczegółowienia dla duńskich partykuł, jest trajektor, którego profil jest schematycznym procesem.

W szóstym rozdziale poddano badaniu pokaźny korpus pochodzący w większości z *Den Danske Ordbog* lub rozmaitych źródeł internetowych. Do każdego czasownika frazowego podane zostało przykładowe zdanie, w którym zidentyfikowany został trajektor i landmark(i). W ten sposób wyodrębnione zostały grupy znaczeniowe, a do każdej z grup przypisano schemat wyobrażeniowy. Podsumowaniem każdej grupy postworbów jest kategoria radialna. Zarówno w wypadku postwerbu *af* jak i *op* wyróżnionych zostało dziewięć znaczeń, natomiast dla postwerbu *til* sześć i dla *ned* trzy.

Z powodu pewnych potknięć językowych, praca powinna zostać poddana korekcie przed ewentualną publikacją.

Podsumowując powyższe uwagi stwierdzić należy, iż mgr B. Garczyński wykazał się w części teoretycznej swej rozprawy znajomością zawitych powiązań problematyki językowej z problematyką psychologiczną, nie dostrzegając jednak czasami niedostatków tej teorii, które m.in. wynikają z programowej nieprecyzyjności i intuicyjności używanych terminów i pojęć. Uzyskane jednakże wyniki z analizy pokaźnego korpusu uzupełniają w sposób istotny dotychczasowy stan badań w zakresie semantyki leksykalnej języka duńskiego.

Uważam, iż rozprawa doktorska mgra Błażeja Garczyńskiego „Kognitive Analyse von Verbalpartikeln AF, TIL, OP und NED in dänischen Phrasalverben” spełnia wymogi stawiane dysertacjom doktorskim i wnoszę o jej przyjęcie.

Prof. dr hab. Krzysztof Janikowski

Wrocław, 14.08.2017